

Gerhart Baum

RETTET DIE GRUNDRECHTE!

Bürgerfreiheit
contra Sicherheitswahn –
Eine Streitschrift

Kiepenheuer & Witsch
2009

Так ось що потрібно для того, щоб протистояти спокусам несвободи: спроможність не збиватися з власного курсу, навіть якщо ти залишився один; готовність жити із суперечностями та конфліктами у світі людей; дисциплінованість активного спостерігача, яка не дозволяє підкорити тебе; пристрасна відданість розуму як інструменту пізнання та дії.

Ральф Дарендорф
[1929–2009]

Гергарт Баум

**ВРЯТУЙТЕ
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ
ПРАВА!**

Громадянська свобода проти
божевілля безпеки
Полемічні нотатки

*Академія української преси
Центр вільної преси
2016*

УДК 342.72/.73(430)(02.062)
ББК 67.9(4Нім)400.7
Б29

ISBN 978-966-2123-75-3

Гергарт Баум

Б29 Врятуйте фундаментальні права! Громадянська свобода проти божевілля безпеки / Полемічні нотатки. Київ: Центр вільної преси, 2016. — 190 с.

Всі права застережені. Жодна частина цього твору не може бути відтворена у будь-якій формі (через фотографію, мікрофільм чи в інший спосіб) або оброблена, розмножена чи розповсюджена із застосуванням електронних систем без письмового дозволу видавництва.

Friedrich Naumann
STIFTUNG **FÜR DIE FREIHEIT**

*Gefördert durch die Bundesrepublik Deutschland
За підтримки Федеративної Республіки Німеччина*

Originally published in the German language as „Rettet die Grundrechte. Bürgerfreiheit contra Sicherheitswahn – Eine Streitschrift“ by Gerhart Baum

Copyright © 2009, Verlag Kiepenheuer & Witsch GmbH & Co. KG, Cologne/ Germany

ISBN 978-966-2123-75-3

© 2009 by Verlag Kiepenheuer
& Witsch GmbH & Co. KG, Кельн
© 2016, Центр Вільної Преси
© 2016, переклад В. Климченка

ЗМІСТ

Передмова до українського видання.....	7
Передмова від видавців	10
Шістдесят років Основного Закону	12
<i>Замість панегірика...</i>	
1	
Свобода, яку я маю на увазі	15
<i>Про умови вдалої та вразливої демократії</i>	
2	
Між людською гідністю та механізмами терору	34
<i>На що має право держава?</i>	
3	
Поправки Карлсруе	59
<i>Роль Федерального Конституційного Суду</i>	
4	
Громадянин під наглядом	75
<i>Дискусія про особисті дані</i>	
5	
«Мені немає чого приховувати»	93
<i>Відмова від приватного життя</i>	

6	
Великий бос стежить за тобою	117
<i>Захист особистих даних найманих працівників</i>	
7	
Коли держава втрачає самовладання	
і Конституцію	126
<i>Роль Бундесверу у внутрішніх справах</i>	
8	
«Вночі Німеччину згадаю...»	140
<i>Свобода мистецтва в пресі</i>	
9	
«Людська гідність найгірших ворогів»	156
<i>Чи може держава у крайньому випадку вдаватися до тортур?</i>	
10	
Свобода для переслідуваних	169
<i>Права людини у всьому світі</i>	
Додаткова література	184

ПЕРЕДМОВА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

Найбільш знаменною подією для України останнім часом безперечно стала Революція Гідності взимку 2013-14 рр., причому як всередині країни для самосприйняття громадян, з яких багато хто місяцями стояв на Майдані, так і в її зовнішньому сприйнятті у світі. Українці стали на захист своїх прав, у тому числі прав людини.

Усі українські Майдани (Революція на граніті 1990 р., Помаранчева революція 2004 р. та Євромайдан) були виступом громадян за свої фундаментальні права, за свої сподівання на оновлення суспільства.

Україна в цій своїй боротьбі та у цих сподіваннях безумовно не є одинокою в світі. У пропонованій читачеві книзі йдеться саме про необхідність захисту прав людини в усьому світі (Глава 10: Свобода для переслідуваних), у тому числі у провідних демократіях. Там теж фундаментальні права – насамперед після 11 вересня 2001 р. – надалі наражаються на загрози та обмеження (Глава 1: Свобода, яку я маю на увазі).

У своїй книзі, для якої характерні точність формулювань, численні факти та наочність, Г. Баум аналізує окремі центральні сфери, що є важливими для громадянських прав і прав людини, наприклад, умовиводи, пов'язані з впливом цифрової революції (Глава 4-6).

Інформативними саме для українських читачів є типові теми, які час від часу спричиняють в Німеччині запеклі дискусії: наприклад, про судочинство і практику Конституційного Суду, про роль армії всередині країни, про тортури як (неприйнятний) крайній засіб і про значення саме свободи преси.

Завдяки своїй багатолітній невтомній діяльності в галузі громадянських прав і прав людини Гергарт Баум вважається в Німеччині одним з вельми шанованих громадських діячів. За свою роботу він отримав безліч відзнак.

В один з найважчих періодів розвитку Федеративної Республіки Німеччина, коли група терористів – так звана «Фракція Червоної Армії» – наприкінці 1970-х років піддала випробуванням вільний демократичний лад у країні, він був керівником «силового» міністерства – МВС ФРН. Тоді були прийняті нові закони про безпеку і надзвичайний стан. Саме Гергарт Баум був тим політиком, який у цей надзвичайно напружений і навіть критичний час разом з іншими дбав про те, щоб задля забезпечення обороноздатності не постраждали громадянські права.

Цей «життєвий та демократичний досвід» за власним висловом Гергарта Баума у нього глибоко закарбувався і «спонукає до критичного погляду на сьогоднішніх політиків при владі». Його найвищою політичною метою є донесення до громадян фундаментальних прав у сенсі цілісного лібералізму, оскільки демократія та правова держава можуть у довгостроковій перспективі бути стабільними тільки тоді, коли вони стануть практикою життя і матимуть надійний захист.

Байдужість до загроз для ліберальних цінностей і досягнень, вихолощення та підрив демократії, які постійно посилюються, і до сьогодні злять Г. Баума. Тому що без активності громадян на захист своїх спільних інтересів не може бути ніякої демократичної політичної культури.

Г. Баум також застерігає від хибної думки, буцімто нові законодавчі регулювання краще можуть захистити основні права. Істотним є переконання у необхідності захисту громадянських свобод та верховенства права і тоді, коли потреба у гарантії безпеки робить привабливим обмеження свободи.

Протягом свого життя Г. Баум стикався з надзвичайно різним їхнім станом у Німеччині – від диктатури націонал-со-

ціалізму до передової правової держави. І сам брав активну участь у розбудові тієї Німеччини, яку тепер поважають в світі. Він багато зробив для цього і як ліберальний політик, і як активний правник і борець за громадянські права та права людини.

Думки та досвід автора є особливо цінними та актуальними для тих, хто прагне побудувати в Україні стабільну правову державу, у якій також і у важкі часи будуть надійно захищеними фундаментальні права її громадян.

З українським перекладом «Врятуйте фундаментальні права!» ми поєднуємо бажання зміцнити серед українських громадян чуття життєстійкості і зберігати його також у важкі часи.

Міріам Космель,
*Керівник Проекту в Україні та Білорусі
Фонду Фрідріха Науманна за Свободу*

ПЕРЕДМОВА ВІД ВИДАВЦІВ

Гергарт Баум починає свою книжку цікавим роздумом над суттю Основного Закону Німеччини. Його стаття 1 присвячена не державі, а людині: «Гідність людини недоторканна. Повага до неї та її захист є обов'язком всієї державної влади». Саме людина стоїть в центрі ліберально-демократичної держави, а влада обслуговує потреби людини, і це її прямиий обов'язок.

Конституція ФРН набрала чинності 24 травня 1949 р., Конституція України була прийнята через сорок сім років, 28 червня 1996 р. Її перша стаття звучить інакше: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Творців Конституції Німеччини, на думку Г. Баума, «надихав новий образ держави, за яким не громадянин мусив служити інтересам держави, а держава – благо своїх громадян». Можна зрозуміти, які сильні патріотичні почуття водили пером творців української Конституції, тим більш, що вже у статті 3 фіксується, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Є в українській Конституції і стаття 28, яка так і називається «Кожен має право на повагу до його гідності». Вона фіксує відмову держави від катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження чи покарання. Це теж прямо кореспондується і з духом, і з буквою Конституції Німеччини. Хоча є в Основному законі України і положення щодо честі та гідності, яке не має аналогу німецькому тексті. Це стаття 105, яка гарантує недоторканність президента України і говорить про те, що «За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону». Жодних подібних при-

вілеїв не має ані Федеральний президент, ані Федеральний канцлер.

Книжка Г. Баума розглядає Конституцію ФРН з цілком ліберальних позицій. Це тим більш цікаво, бо її автор – колишній міністр внутрішніх справ ФРН. Але і на свою посаду він дивиться більше з позиції забезпечення прав людини, не дивлячись на те, якою складною є ситуація (зокрема, під час міністерської каденції Г. Баума Німеччину сколихнула хвиля терористичних актів Rote Armee Fraktion – Фракція Червоної Армії). На його погляд, і це дуже актуально в Україні, за будь-якої ситуації права людини недоторкані. Квінтесенцією цього підходу може служити процитований Гергардом Баумом і сформульований ліберальним мислителем Фрідріхом Науманном подвійний принцип: «1. Держава не має права робити все. 2. Держава – це всі ми».

Україна вже двадцять п'ять років як незалежна. Це чималий термін. Свій шлях вона почала не з руїн, як повосенна Німеччина, але і перед українською владою, як і перед німецькими політиками, які будували нову демократичну Німеччину, стоїть питання пріоритету людини, її невід'ємних прав над політичною доцільністю. Українська історія теж була нелегкою, і ніколи більше будь-яка політична чи ідеологічна мета не має виправдовувати засобів, як це яскраво і доводить Гергарт Баум.

Професор Валерій Іванов,
Президент Академії української преси

ШІСТДЕСЯТ РОКІВ ОСНОВНОГО ЗАКОНУ

Замість панегірика...

... одна книга. Не та, яка прагне вписатися в хор славослів'я, що затягують до цьогорічної круглої дати Основного Закону. Ця книга не обійдеться лише життєрадісними нотами. Тут йдеться про напівтони. Звичайно ж, це хвала фундаментальним правам. Так, і схиляння перед свободою, яку вони документально закріплюють. Це також і аналіз небезпек та обмежень, які Основний Закон зазнавав останніми десятиліттями і зазнає зараз. Так, міжнародний тероризм, насамперед, терористичні акти 11 вересня 2001 року, спонукав численні західні уряди, і не в останню чергу уряд Німеччини, до створення надмірних конструкцій з безпеки. Усе більше вихолощується свобода громадян. Ми стаємо свідками і одночасно жертвами повільної ерозії фундаментальних прав. Тих прав, які за останні шістдесят років – навіть у складних ситуаціях – довели свою надійність в умовах найкращої зі всіх демократичних систем, які існували в Німеччині. Нам не потрібен новий Основний Закон. Адже той, що ми маємо, є достатньо сильним для захисту наших громадянських свобод та правової держави. Нам лише потрібно постійно отримувати новий досвід з нього.

Ця книга була написана з позиції юриста, хоча в першу чергу – з позиції політика, якого впродовж десятиліть надихали чарівність та сила Основного Закону. Це – результат моєї діяльності на ниві захисту громадянських і людських прав. Впродовж багатьох років я мав честь безпосередньо формувати політику Федеративної Республіки Німеччина. Як Федеральний міністр внутрішніх справ у складні часи викликів з боку РАФ (Фракція Червоної армії, терористична організація в ФРН – прим. перекл.) наприкінці 70-х років я

безпосередньо відчув на собі напруження між фундаментальним правом на свободу та бажанням безпеки – і мусив все це витримати. Цей досвід глибоко вплинув на мене та спонукає до критичного погляду на сьогоднішніх політиків при владі. Моїм завданням було і залишається роз'яснення громадянам їх фундаментальних прав. Демократія існує не на папері, нею треба жити. Як і на численних публічних заходах до цього, даними полемічними нотатками я хотів би зробити свій внесок у суспільний дискурс, не претендуючи при цьому на науковість. Тому ви не знайдете тут посилань [на наукові праці], а лише список вибраної літератури.

Я складаю подяку...

... усім людям, які у постійному обміні думками разом зі мною втілювали цей політичний проект.

Передовсім хочу назвати моїх багаторічних однокумців Буркгарда Хірша та Сабіну Лойтгойзер-Шнарренбергер. Лише спільними зусиллями ми змогли досягти вагомих успіхів у поданні важливих конституційних скарг та вплинути на суспільну дискусію, в тому числі і на нашу партію, яка знову стає більш відкритою до цих тем. Останнім часом до нас приєднався мій племінник Петер Шантц, ліберальний політик, який завдяки своїй блискучій юридичній освіті зробив цінний внесок у спільну справу.

Юліус Райтер, мій молодий колега-адвокат і молодший партнер, є для мене постійним і цінним співрозмовником. А Крістіна Льоллінг¹, співробітниця нашої спільної адвокатської контори «Баум, Райтер і колеги», багато працюючи в позаурочний і нічний час, перенесла на папір надиктовані мною тексти.

Також дякую своїй дружині Ренаті Лісманн-Баум, без постійної підтримки та критичного супроводу якої цей проект з написання книги залишився б нереалізованим.

Особливу подяку хочу скласти Сабіні Кьоніг'с. Разом з нею я розробив структуру книги. Під час численних роз-

мов вона ставила мені критичні запитання та висловлювала різноманітні пропозиції. Вона була моїм співрозмовником у розділах з інтерв'ю. Вона перекладала на зрозумілу мову матеріал, який часто був досить громіздкий, додавала своє і, зрештою, потурбувалася про те, щоб після інтенсивного багатогодинного спільного редагування ми створили текст, який – як ми сподіваємося – знайде багато читачів.

Керівництву видавництва Kierpenheuer & Witsch я дякую за вихід книги та терплячий супровід з їхнього боку. Подяка також Стефанії Кратц за уважну коректуру.